

Історія

УДК 282.9(477.84)"1896/1951":2-774

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.16715834>**Історико-релігійна реабілітація постаті блаженного Миколая
Цегельського в контексті духовної спадщини Тернопільщини****Жук Андрій Васильович,**

аспірант кафедри історії України і методики викладання історії
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника,
викладач Комунального закладу фахової передвищої освіти «Івано-
Франківський медичний фаховий коледж» Івано-Франківської обласної ради,
вчитель історії Ліцею № 23 ім. Романа Гурика Івано-Франківської міської
ради, лауреат премії НАН України, священник УГКЦ, Україна,
<https://orcid.org/0000-0001-6799-8977>

Прийнято: 21.07.2025 | Опубліковано: 31.07.2025

***Анотація.** У статті розглянуто процес історико-релігійної реабілітації постаті блаженного Миколая Цегельського — священномученика Української Греко-Католицької Церкви (далі — УГКЦ), який постраждав за віру в період радянських репресій. Проаналізовано його духовний спадок у контексті релігійного життя Тернопільщини (Тернопільської єпархії), а також окреслено значення повернення пам'яті про репресованих духовних осіб для формування національної ідентичності та церковної самосвідомості. Особлива увага приділена локальним ініціативам увіковічнення імені блаженного як важливого елементу сучасного церковного та суспільного дискурсу. **Мета статті** — дослідити життєвий шлях та духовну діяльність блаженного Миколая*

Цегельського, а також висвітлити процес його репресій та посмертної реабілітації. **Наукова новизна.** Уперше в українській історіографії здійснено комплексну реконструкцію життєвого шляху о. Миколая Цегельського (1896–1951) — священномученика УГКЦ, блаженного, репресованого радянським тоталітарним режимом. Дослідженням заповнено наявну лакуну в церковно-історичній науці щодо духовної біографії отця Цегельського. Вперше проаналізовано малодоступні матеріали його архівно-слідчої справи, виявленої у фондах ГДА СБУ, які раніше не використовувалися в академічному обігу. Розкрито обставини арешту, перебігу допитів, тюремного ув'язнення та мученицької смерті. Акцент зроблено на його душпастирській, просвітницькій та громадській діяльності у контексті політичного та ідеологічного тиску радянської влади. Також запропоновано нове бачення постаті о. Миколая як символу тягlosti духовної ідентичності греко-католицької громади Тернопільщини. **Методи дослідження.** Аналіз архівних матеріалів (кримінальна справа, свідчення сучасників, документи радянських спецслужб) дозволив систематизувати та уточнити відомості про біографію о. Миколая Цегельського. Використання історико-біографічного методу сприяло відтворенню його духовного шляху, а історико-системний метод дав змогу оцінити роль Цегельського в релігійному житті Тернопільщини та вірності УГКЦ в умовах репресій. **Висновки.** На основі проведеного нами докладного аналізу справи отця Миколи Цегельського з ф. 6 ГДА СБУ (Київ) констатуємо, що його життєвий шлях — це життєпис справжнього мучника за віру та українців. Було встановлено ключові етапи життєвого шляху блаженного Миколая Цегельського, розкрито механізм радянських репресій проти греко-католицького духовенства та підтверджено значення його мученицького подвигу для історії українського християнства.

Ключові слова: Миколай Цегельський, Українська Греко-Католицька Церква, репресії, реабілітація, духовенство, суспільна діяльність, релігійна (конфесійна) ідентичність, Тернопільська єпархія.

Historical and religious rehabilitation of the figure of Blessed Mykola Tsehelsky in the context of the spiritual heritage of the Ternopil region

Andrii Zhuk,

Postgraduate student of the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History of the Vasyl Stefanyk Carpathian National University, teacher of the Municipal Institution of Professional Pre-Higher Education "Ivano-Frankivsk Medical Professional College" of the Ivano-Frankivsk Regional Council, history teacher of Lyceum No. 23 named after Roman Huryk of the Ivano-Frankivsk City Council, laureate of the NAS of Ukraine award, priest of the UGCC, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-6799-8977>

Abstract. *This article examines the process of historical and religious rehabilitation of Blessed Mykola Tsehelskyi, a hieromartyr of the Ukrainian Greek Catholic Church who suffered for his faith during the period of Soviet repression. The study analyzes his spiritual legacy within the context of the religious life of Ternopil region (Ternopil Eparchy), and outlines the significance of restoring the memory of persecuted clergy for the formation of national identity and ecclesial self-awareness. Particular attention is devoted to local initiatives aimed at commemorating Blessed Tsehelskyi as an important element of contemporary ecclesiastical and societal discourse. **Purpose of the article** – to explore the life path and spiritual ministry of Blessed Mykola Tsehelskyi, as well as to shed light on the process of his persecution and posthumous rehabilitation. **Scientific novelty.** For the first time in Ukrainian historiography, a comprehensive reconstruction of the*

life of Fr. Mykolai Tsehelskyi (1896–1951) — a hieromartyr of the Ukrainian Greek-Catholic Church, a beatified figure, and a victim of Soviet totalitarian repression — has been undertaken. This study fills a significant gap in ecclesiastical historical scholarship concerning the spiritual biography of Fr. Tsehelskyi. Previously inaccessible materials from his archival-investigative file, housed in the holdings of the HDA SBU (State Archive of the Security Service of Ukraine), are analyzed here for the first time in academic circulation. The research reveals the circumstances of his arrest, the course of interrogations, imprisonment, and his martyrdom. Particular attention is devoted to his pastoral, educational, and civic activities within the context of political and ideological pressure exerted by the Soviet regime. The article also proposes a new interpretation of Fr. Mykolai as a symbol of the enduring spiritual identity of the Greek-Catholic community in the Ternopil region.

Research methods. *The analysis of archival sources (criminal case files, testimonies of contemporaries, and documents from Soviet security services) made it possible to systematize and clarify biographical information about Fr. Tsehelskyi. The historical-biographical method contributed to reconstructing his spiritual journey, while the historical-systemic method enabled an assessment of Tsehelskyi's role in the religious life of Ternopil region and his fidelity to the UGCC under conditions of repression.*

Conclusions. *Based on an in-depth analysis of the criminal case of Fr. Mykola Tsehelskyi from Fond 6 of the State Archive of the Security Service of Ukraine (Kyiv), it is affirmed that his life path reflects the biography of a true martyr for the Christian faith and for the Ukrainian people. The key stages of Blessed Mykola Tsehelskyi's life have been identified, the mechanisms of Soviet repression against Greek Catholic clergy have been revealed, and the significance of his martyrdom for the history of Ukrainian Christianity has been confirmed.*

Keywords: *Mykola Tsehelskyi, Ukrainian Greek Catholic Church, repressions, rehabilitation, clergy, intelligentsia, social activity, religious (confessional) identity, Ternopil Eparchy.*

Постановка проблеми. Осмислення історичного минулого є необхідною передумовою формування національної ідентичності та визначення духовних орієнтирів у сучасності. В умовах новітньої війни за державну незалежність України особливої ваги набуває звернення до постатей, які уособлюють вірність, жертовність і незламність духу. Досвід релігійного життя періоду радянських переслідувань, зокрема у контексті діяльності Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ), набуває не лише історичного, але й суспільного й морального значення.

УГКЦ, яка впродовж десятиліть протистояла атеїстичному тискові тоталітарної системи, залишається хранителькою духовної правди та провідником морального опору. Постать блаженного Миколая Цегельського, священномученика, репресованого радянським режимом, є знаковою у цьому вимірі. Його життєвий шлях відображає не лише особисту траєкторію священика й громадського діяча, але й ширший наратив про вірність Богові, народові та Церкві в умовах духовного геноциду.

Духовна декомунізація, як процес звільнення суспільної свідомості від ідеологічної спадщини тоталітаризму, має включати глибоке осмислення церковної історії, повернення до забутих або замовчуваних постатей, зокрема новомучеників. У цьому контексті дослідження життя і діяльності отця Миколая Цегельського становить вагомий внесок у сучасну історіографію. Його приклад репрезентує не лише трагедію переслідуваного духовенства, але й джерело натхнення для нинішньої боротьби за правду, гідність і свободу. Він постає як символ стійкості духовної ідентичності українського народу, здатного чинити опір у найтемніші періоди своєї історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років спостерігається стале зростання наукової та суспільної уваги до теми реабілітації репресованих священнослужителів, зокрема в контексті вивчення духовної, культурної та національної ролі Української греко-католицької

Церкви (УГКЦ) у ХХ столітті. У фокусі дослідників перебувають не лише системні переслідування духовенства в умовах тоталітарного режиму, але й особисті долі духовних осіб, які постали як мученики за віру та національну ідентичність. Водночас постать блаженного Миколая Цегельського досі залишається малодослідженою в академічному дискурсі. Основний корпус матеріалів зосереджений переважно у публіцистичній площині, представлений окремими повідомленнями на веб-ресурсах, що, попри популяризаторський потенціал, не відповідають критеріям академічного аналізу.

В офіційному матеріалі Синоду УГКЦ (2021) подано стислий життєпис отця Цегельського з акцентом на його мучеництві та беатифікації, проте цей текст позбавлений джерелознавчої основи та наукової аргументації. Базовим історичним джерелом для вивчення життєвого шляху отця Миколая є архівно-кримінальна справа, яка зберігається в Галузевому державному архіві СБУ. Її фрагментарне залучення у виданні «Родом зі Струсова» (2002) дозволило ввести до наукового обігу важливі фактичні дані, однак ця спроба залишається лише початковим кроком до комплексного історичного дослідження.

Короткі відомості про отця Миколая наявні також у *Тернопільському енциклопедичному словнику* (2008), але й вони не виходять за межі традиційного біографічного довідника. Утім, у публікаціях останніх років (2021–2024) з'являється тенденція до глибшого аналізу його служіння — просвітницького, пастирського, патріотичного. У науковій доповіді, виголошеній на міждисциплінарній конференції (2024), акцентовано увагу на суспільно-релігійній реабілітації образу отця Цегельського, що відкриває нові перспективи осмислення його ролі у розвитку церковного життя регіону. Проте навіть ці спроби залишаються ізольованими і не інтегруються у ширший наратив історії УГКЦ під час радянських переслідувань.

У цьому контексті важливо враховувати загальні історичні дослідження, присвячені підпіллю УГКЦ. Так, монографія Володимира Сергійчука

Нескорена Церква (2001) подає широку панораму репресій проти греко-католицького духовенства та ієрархії, демонструючи масштаби втрат і силу спротиву. Праця Наталії Концур-Карабінович *Греко-католицька церква. Початки підпілля* (2011) є цінною завдяки своєму аналітичному підходу до періоду становлення підпільної структури Церкви, що дає змогу краще зрозуміти умови, в яких служив отець Цегельський.

Окрему увагу слід звернути на працю архієпископа Мирослава Марусина *На камені віри і Церкви основі* (2009), яка подає богословське й духовне осмислення страждання Церкви у XX столітті, відображаючи внутрішню силу мучеників, що зберегли вірність Церкві навіть ціною життя. Короткий, але місткий огляд історії УГКЦ подає А. Бабинський у популярному виданні *Історія УГКЦ за 90 хвилин* (2018), де згадуються основні персоналії та процеси, які визначили місце Церкви в українському суспільстві. Попри стислий формат, книга окреслює ключові координати, у які вписується постать отця Миколая Цегельського як репрезентанта духовного опору радянському безбожницькому режиму.

Окрім того, публікації, присвячені постаті єпископа Михайла Сабриги (2021–2022), особливо у дослідженнях про підпільне духовенство Тернопільщини, сприяють ширшому розумінню наступництва мученицького свідчення у житті Церкви. Аналіз життєписів таких постатей, як Сабрига, дозволяє простежити тяглість традиції духовного спротиву та мучеництва, що формують новітню ідентичність УГКЦ.

Таким чином, сучасна наукова картина зосереджується переважно на загальних процесах репресій проти УГКЦ, залишаючи поза увагою окремі, індивідуалізовані долі таких постатей, як отець Миколай Цегельський. Його життя, мучеництво та пошанування як блаженного Церкви вимагають поглибленого міждисциплінарного дослідження з метою введення в широкий історичний, богословський і культурний контекст. Запропонована стаття

спрямована на часткове усунення цієї лакуни, розкриваючи багатовимірність постаті отця Цегельського у світлі архівних, церковних і наукових джерел.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження постаті блаженного Миколая Цегельського досі залишаються фрагментарними, зосередженими переважно на біографічних даних і загальних згадках про його мучеництво. Недостатньо вивченими залишаються питання впливу його духовної діяльності на релігійно-культурне середовище Тернопільщини, роль у формуванні локальної церковної ідентичності, а також осмислення його спадщини в сучасному церковному дискурсі. Практично не проаналізовано особливості його громадської позиції та патріотичних переконань у контексті радянських репресій. Саме ці аспекти потребують подальшого комплексного дослідження, на чому і зосереджується автор.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є комплексне осмислення постаті блаженного Миколая Цегельського на основі архівно-кримінальної справи отця Цегельського, що зберігається в ГДА СБУ, в контексті духовної спадщини Тернопільщини. Завдання полягає у виявленні значення його релігійної та громадської діяльності, аналізі процесу історико-релігійної реабілітації та з'ясуванні ролі його постаті у формуванні локальної церковної пам'яті. Основними цілями наукової розвідки є встановлення ключових етапів життєвого шляху блаженного Миколая Цегельського, розкриття механізму радянських репресій проти греко-католицького духовенства та підтвердження значення його мученицького подвигу для історії українського християнства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія української Церкви з усіма віхами її розвитку бере свій початок ще в далеку княжу добу існування Київської митрополії. Як зазначає архієпископ Мирослав Марусин: «Церква в Україні зродилась у такому часі, коли ще не було розбрату – поділу між Сходом і Заходом» [1, с. 42]. Тобто Церква мала неподільний фундамент, що

знаменував стійкість, авторитетність та єдність українського народу століттями. Греко-католицька ж Церква, заснована в 1596 р. внаслідок Берестейської унії, як безпосередня наступниця Володимирового Хрещення [2, с. 42], залишалася вірною Богу та своєму народу навіть в часі переслідувань та жорстоких репресій. Окрему сторінку нищення цієї релігійної структури становлять роки більшовицького терору на українських землях, зокрема 1944–1946. Історик В. Сергійчук зазначає, що «репресії проти греко-католиків більшовицька влада розпочала звичними для неї підступними методами» [16, с. 16]. Очевидно науковець має на увазі арешти, вбивства, переслідування, закриття духовних закладів та ліквідацію цілих релігійних структур. Бачимо, що ті самі методи сучасні вороги застосовують і в часі російсько-української війни 2014–2025 рр. Прикарпатська дослідниця історії Церкви Н. М. Концур-Карабінович констатує, що «структури НКДБ сформували розгалужену мережу таємного збору інформації стосовно УГКЦ, а за короткий період з літа 1944 р. до березня 1946 р. вже було заарештовано духовних 287 осіб: 1 митрополит, 4 єпископи, 182 священики, 11 настоятелів монастирів, 6 дияконів, 23 ченці, 9 студентів та багато вірних» [11, с. 131–132]. Безліч імен заарештованих ще не видніють на горизонті популярних наукових досліджень. А серед когорти духовних провідників відомі постаті праведного Андрея Шептицького, Йосифа Сліпого, тернопільського першоієрарха Михайла Сабриги, чия особа становить науковий інтерес автора [7, с. 14–15; 9, с. 14] та інші мученики УГКЦ. Одним із таких героїв ХХ ст. є і блаженний Миколай Цегельський (1896–1951). Цей вірний Церкві пастир як у важкі лихоліття Першої світової війни (1914–1918), так і в повоєнний Інтербеллум (1919–1939-ті рр.), в ході першої радянської (1939–1941), німецької (1941–1944) і другої радянської (1944–1991) окупацій зміг знаходити в собі сили, щоб зберігати себе як українського духівника та патріота. Його громадська і церковна діяльність вже частково була описана нами в матеріалах однієї з науково-

практичних конференцій [8]. Однак, з поставлених висновків у цій матеріалів, автором було прийнято рішення про написання повноцінної статті, яка б розкрила трагедію о. М. Цегельського і показала вагомість шани його подвигу у ті часи, коли росія знову чинить беззаконня проти цивільних, полонених, нападає на мирну державу і немає поваги до жодної релігійної конфесії, що і доказано в її діях як у нашій тилу, прифронтовій зоні і на тимчасово окупованих територіях держави Україна. За цих обставин ми і пишемо цю студію для вшанування героя минулого у часі важким теперішнім.

Микола Цегельський народився в галицькому містечку (станом на 2025 р. – село) Струсів поблизу Теребовлі 17 грудня 1896 р. Його батьком був Теодор Цегельський, який був добре відомим на Тернопільщині греко-католицьким душпастирем. До початку першої світової війни о. Теодор керував філією товариства «Просвіти» в Теребовлі. Рід Цегельських – це не лише священники, а й такі відомі громадсько-політичні діячі як Лонгин Цегельський (1875 – 1950) [6, с. 78]. Він увійшов в історію як видатний правник і публіцист, а також держсекретар внутрішніх справ ЗУНР. Це і багато інших факторів вплинули на о. Миколу у його формуванні як особистості, на його погляди та на життєві ідеали. Також, з священичого роду Мандичевських походила і матір М. Цегельського – Марія-Магдалина Цегельська (Мандичевська) [13].

В 1908 – 1918 рр. навчався у Тернопільській цісарсько-королівській гімназії імені Франца-Йосипа [5, с. 568]. Дослідниця діяльності Верховного архиєпископа Йосифа Кардинала Сліпого Олександра Киричук, позатим згадує, що Миколай Цегельський поза шкільною освітою, цікавився історією та соціологічними науками [10, с. 66]. Під час літніх канікул активно допомагав своєму батьку о. Теодору у веденні церковної канцелярії, в тому числі і щодо упорядкування метричних книг. В такий спосіб юнак поступово переймав на себе досвід батька. По завершенню навчання в Тернопільській гімназії у червні 1918 р., 15 жовтня 1918 р. Микола Цегельський поступив на теологічний

факультет Львівського університету, який закінчив в 1923 р. За час навчання у Львові о. Микола проявив себе як здібний до науки студент. Його пам'ятали як пильного і уважного юнака. Більшість оцінок в його річних свідоцтвах були із позначкою «відмінно». 24 серпня 1924 р. він одружився з Йосифою Ратич. В 1925 р. в подружжя народився син Маркіан (1925 – ?), який в майбутньому стане відомим вченим-енергетиком. Загалом, родина складалась з двох синів та двох дочок [5, с. 568]. Одна із них – Лідія Цегельська померла 21 квітня 2015 року в місті Тернопіль, – повідомляє прес-служба Тернопільсько-Зборівської архиєпархії УГКЦ [14].

5 квітня 1925 р. Микола Цегельський був рукоположений на священника митрополитом Андреем Шептицьким. Того ж місяця о. Микола розпочав роботу на парафії святої Преподобної Параскеви села Висипівці в Озерянському деканаті Львівської митрополії. З 1927 по 30 жовтня 1946 р. о. Микола був настоятелем церкви святого великомученика Димитрія Солунського в селі Сорока Гримайлівського деканату.

Якщо на парафії у Висипівцях о. Микола не мав змоги проявити себе як пастор через короткочасне перебування на ній, то у Сороках він посправжньому розкрив себе. Особливо вагомим для нього було піклування про бідних та голодних. Щонеділі усі бідні та нужденні отримували від нього по хлібині. Що цікаво – і сам о. Микола не жив на широку ногу і радше дотримувався аскетичного способу життя. На цьому ж принципі жила і його родина.

На парафії в Сороках о. Миколай зміг сформувати одразу три різні братства — Найсвятіших тайн, тверезості та Апостольської молитви. В останнього з них була найбільша кількість учасників – понад 170 осіб з числа парафіян в Сороках. Також, отець Миколай курував відкриття філіалів таких українських галицьких товариств як «Просвіта», «Луг», «Каса взаємодопомоги» і «Сільський Господар». В такий спосіб о. Микола дбав про

різнобічний розвиток своєї парафії та парафіян зокрема. Скерування в село провідних галицьких українських громадсько-культурних товариств та кооперативів сприяло тому, що воно в такий спосіб чинило спротив колонізації. Також, о. Микола намагався таким шляхом підтримувати в селі героїко-патріотичний дух та зберігати у селі вірність українській національній ідеї [3]. Дослідниця Лариса Лехан, підтверджує, що «Микола Цегельський ще студентом брав активну участь в зборах українського товариства «Просвіта»» [12, с. 341].

В 1936 р. було завершено реконструкцію церкви на парохії в с. Сорока. Її розширення попередньо було ініційовано о. Миколою Цегельським в 1934 р. через те, що діюча тоді в Сороках церква не вміщала всіх бажаючих парафіян на молитву. Окрім нового освячення церкви, також було освячено і нову читальню «Просвіти». Як при церкві, так і при читальні були організовані о. Миколою Цегельським дві бібліотеки, де селяни активно позичали книги для саморозвитку. Там о. Микола мав змогу збирати своїх парафіян для бесід як для духовних, так і господарських потреб села [15, с. 146].

1 лютого 1938 р. митрополит Андрей Шептицький іменував о. М. Цегельського місто-деканом у Гримайлівському деканаті УГКЦ. Тут його обов'язки розширились і зокрема часто стає одним із організаторів соборчиків для деканального духовенства. Водночас це призначення не було перешкодою для того, щоб і далі займатись соціально-економічним та громадсько-культурним розвитком своєї парохії в Сороці [15, с. 150].

Опісля того як у вересні 1939 року на Гримайлівщині польський окупаційний режим змінився на польський, для о. Миколая та його парохії настали явно несприятливі часи. Насамперед це стало відчутним після того як радянська влада позбавила діяча власного поля та зробила його життя податковим пеклом. Також, о. Миколая було позбавлено права викладати релігійну науку в школі. Окремим боєм для о. Цегельського стало те, що

радянські окупанти спалили всю навчальну та героїко-патріотичну літературу з бібліотеки церкви та читальні при ній. Радянські партійні функціонери та силовики позначили вміст знищених книг як «шкідлива література».

Не менш важка була і доля парафіян в Сороках опісля усіх тих арештів, які відбулись в 1939 – 1941 рр. з ініціативи нової влади. Більша частина з них загинула влітку 1941 р. поблизу Умані на Черкащині. На пошану жертв цієї трагедії о. Миколай спільно з парафіянами спорудив та освятив символічну могилу в Сороках влітку 1942 р. Під час освячення пам'ятного місця він як отець-містодекан Гримайлівського деканату виголосив палку і щиру патріотичну промову, яка вразила всіх присутніх [15, с. 154].

У добу перебування на Тернопільщині німецької окупаційної адміністрації в 1941 – 1944 рр., отця Цегельського нова влада як і попередня не один раз намагалась взяти до активної співпраці. Німців цікавила можливість стабільної здачі контингенту для потреб окупаційних військ, а також участь у відправці української молоді з довколишніх сіл в Німеччину та Австрію. Для реалізації таких функцій Український Центральний комітет в 1942 р. надав отцю Миколі Цегельському повноваження мужа довіри [15, с. 156].

В такий спосіб німці намагались поставити священника у вигідне лише їм становище. Звичайно, що не завжди вдавалось врятувати своїх численних парафіян від репресій чи здачі контингенту на користь Вермахту. Однак, подекуди мудра порада і спроба врятувати свого парафіянина від розстрілу чи відправки на примусові роботи в Німеччину часто демонструвала перед окупантами високий авторитет отця. Його розсудливість хоч і не сприймалась німцями, як і багато аргументів на користь тієї чи іншої проблеми. І все ж – в окремих випадках німецька влада йшла на зустріч проханням о. Миколая [15, с. 156].

Багато в чому ця розсудливість і спроби боротись за своїх парафіян згодом зіграли з отцем Цегельським злий жарт. Зокрема, повернення радянської окупації в 1944 р. поставила питання про те, що нормальне співіснування з нею для ГКЦ краї не буде можливим. Хоч і в 1945-му р. отець Цегельський отримав легальне право здійснювати богослужіння в своїй парафії, все ж це не було надовго. Опісля ліквідації УГКЦ шляхом проведення псевдособору у Львові 8 – 10 березня 1946 р., радянська влада отримала усі права для того, щоб знищити нелояльне до себе духовенство. Відмова отця Миколая перейти в російське православ'я означала, що його чекає участь тих всіх отців, яких за цю відмову запроторили до тюрем по всьому Заходу України.

Постанова на арешт на отця Миколая Цегельського була підписана слідчим 4-го відділення 2-го відділу УМДБ в Тернополі лейтенантом Журкіним 23 жовтня 1946 р. В ній зазначалось, що отримавши «матеріали» (доноси) та свідчення від перевіреного кола свідків, радянському слідству стало відомо наступне.

По-перше, отця Цегельського, члена УНДО у міжвоєнний час, як мужа довіри за часів німецької окупації (1941 – 1944) звинуватили в тому, що він буцім-то мав близькі дружні контакти з представниками гестапо та іншими окупаційними органами влади ¹.

По-друге, слідчий Журкін намагався довести, що буцім-то о. Микола був причетним до відправки на примусові роботи в Німеччину 80 жителів села Сороки. По-третє, як у кращих традиціях тоталітаризму, слідчий звинуватив отця Цегельського в тому, що він у своїх промовах до вірян відверто «оскверняв» радянську владу та віддавав перевагу німецькій владі. У постанові на арешт також вказувалось, що отець починаючи з 1944 року був

¹ ГДА СБУ. ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. оп. 1. спр. 75154-фп. архівно-кримінальна справа отця Миколи Цегельського (1896-1951). арк. 2.

активним волонтером на потреби УПА. Слідчому стало відомо зі слів «свідків» (М. Сисак, Г. Тимків, Г. Леськів), що загоном П. Хамчука «Бистрого» (1919 – 1947) неодноразово в 1944 – 1945 рр. було отримана допомога від отця Цегельського. В 1944 р. на території господарства о. Миколая загін «Бистрого» вступив у бій із загоном НКВС. Додатково слідство виявило, що старший син отця Миколая Дмитро (мався на увазі молодший син Доментій – А. Ж.) в 1943 р. добровільно долучився до лав дивізії СС «Галичина»².

Того ж дня, 23 жовтня 1946 р. слідство попередньо обрало запобіжний захід для підозрюваного по ст. 54 п. 1 «а» («зрада Батьківщині») та п. 11 («участь у контрреволюційній організації»). З врахування того, що «підозрюваний» міг «ухилитись» від слідства і втекти, слідчий Журкін наполягав на арешті та утриманні під вартою у в'язниці. Постанову про обрання запобіжного заходу отцю Миколаю було оголошено 30 жовтня 1946 р. – в день арешту³. Тоді ж була заповнена анкета арештованого з усіма короткими біографічними даними, куди були включені дата і місце народження особи, освіта, посада, склад родини, словесний портрет з усіма фізичними характеристиками отця Миколая та ін.⁴

Обшук у помешканні отця Миколая відбувся 29 жовтня 1946 р. В ході обшуку в затриманого вилучили дві довідки, які були датовані 1945 р., а також барометр, фотоапарат, негативи (13 шт.), 6 срібних ложок та 5 штампів різного значення⁵.

² ГДА СБУ. ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. оп. 1. спр. 75154-фп. архівно-кримінальна справа отця Миколи Цегельського (1896-1951). арк. 2.

³ ГДА СБУ. ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. оп. 1. спр. 75154-фп. архівно-кримінальна справа отця Миколи Цегельського (1896-1951). арк. 3.

⁴ ГДА СБУ. ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. оп. 1. спр. 75154-фп. архівно-кримінальна справа отця Миколи Цегельського (1896-1951). арк. 5 – 6.

⁵ ГДА СБУ. ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. оп. 1. спр. 75154-фп. архівно-кримінальна справа отця Миколи Цегельського (1896-1951). арк. 7 – 8.

Повторно особистий обшук отця М. Цегельського було проведено у Тернополі 30 жовтня 1946 р. Тоді в отця Миколи слідчі УМДБ вилучили 64 радянські карбованці⁶.

Перший допит отця Миколая було проведено радянським слідством 13 листопада 1946 р. В нім він підтвердив своє проживання і працю на парафії в селі Сорока до 1941 р. Також, отець Миколай підтвердив і те, що з 1942 по 1944 рр. він був мужем довіри в селі Сорока та входив до складу комісії по здачі контингенту в тому ж населеному пункті⁷. Під час допиту, о. Миколай двічі заперечив свою участь в УНДО в міжвоєнний час. Натомість, він підтвердив, що брав участь у роботі товариства «Просвіта» в с. Сорока на правах рядового члена. Ймовірно, що отець спеціально применшив свою роль для того, щоб зменшити тиск супроти себе. Про свої функції як мужа довіри він розповів небагато – виключно підтвердив їх виконання (контроль комісії по контингенту, видача документів населенню, збір продуктів для учнів у різні школи краю і т.д.)⁸.

Того ж дня слідчий Тернопільського обласного УМДБ капітан Коваленко написав постанову про обвинувачення отця М. Цегельського в злочинах по ст. 54 п. 1 «а» («зрада Батьківщині») та п. 11 («участь у контрреволюційній організації»). Про те, що це обвинувачення було показане отцю Миколаю засвідчує його особистий підпис на звороті документу⁹.

Після оголошення обвинувачення, отець Миколай заперечив свою вину. Він повторно заперечив участь у будь-яких політсилах, а свою роль мужа довіри в селі назвав незначною. З його ж слів, він справді був обраний на цю

⁶ ГДА СБУ. ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. оп. 1. спр. 75154-фп. архівно-кримінальна справа отця Миколи Цегельського (1896-1951). арк. 7 – 8.

⁷ ГДА СБУ. ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. оп. 1. спр. 75154-фп. архівно-кримінальна справа отця Миколи Цегельського (1896-1951). арк. 14.

⁸ ГДА СБУ. ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. оп. 1. спр. 75154-фп. архівно-кримінальна справа отця Миколи Цегельського (1896-1951). арк. 15.

⁹ ГДА СБУ. ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. оп. 1. спр. 75154-фп. архівно-кримінальна справа отця Миколи Цегельського (1896-1951). арк. 16 – 16 зв.

посаду УЦК, але функції по здачі контингенту виконав лише раз. Про видачу продуктів учням та про видачу довідок тим жителям села, яких відправляли на примусові роботи – підтвердив. Він підтвердив, що в 1942 – 1943 рр. у проповідях прохав населення здавати хліб німцям. Однак, коли він виголошував промови у церкві і на освяченні могили жертвам репресій, жодного «антирадянського висловлювання» він не говорив¹⁰.

Слідчий намагався під тиском заперечити слова отця Миколая, але той вкотре настояв на своєму. Отець Миколай в останнім запитанні хоч і підтвердив перебування на посаді мужа довіри, але заперечив тези про участь у відправці населення на примусові роботи у Німеччину, ведення антирадянської агітації у своїх проповідях і будь-які дружні контакти з гестапо та загонами УПА¹¹.

В ході допиту від 16 листопада 1946 р. отець Миколай заперечив будь-які обвинувачення «свідків» (Л. Сисак, Г. Леськіва та Г. Тимківа) стосовно того, що він відправляв в Німеччину на примусові роботи жителів села Сорока¹². Так само він заперечив і проведення ним мітингу в Сороці опісля приходу німців в село наприкінці червня 1941 р. Зі слів «свідків», отець Цегельський на цім зібранні радо вітав німецьку владу та кляв радянську. Слідчий також повторив і обвинувачення в антирадянській проповіді отця Миколая поруч з освяченою могилою жертвам репресій в 1942 р. Усі ці обвинувачення отець Миколай повторно заперечив¹³.

В допиті від 18 листопада того ж року отця Миколая активно допитували щодо відвідин його помешкання гестапо та окупаційної поліції в 1942 – 1943

¹⁰ ГДА СБУ. ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. оп. 1. спр. 75154-фп. архівно-кримінальна справа отця Миколи Цегельського (1896-1951). арк. 18.

¹¹ Там само.

¹² ГДА СБУ. ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. оп. 1. спр. 75154-фп. архівно-кримінальна справа отця Миколи Цегельського (1896-1951). арк. 19 – 20.

¹³ ГДА СБУ. ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. оп. 1. спр. 75154-фп. архівно-кримінальна справа отця Миколи Цегельського (1896-1951). арк. 24.

рр. Про перший випадок отець Цегельський вказав, що це були відвідини стосовно здачі контингенту на потреби німецької влади¹⁴. Другий візит поліції і гестапо зі слів отця Миколая відбувся весною 1942 р. Тоді був арештований найманий працівник на господарстві отця Миколая Баляк Павло Іванович. Зі слів отця Цегельського, арешт мав місце через те, що Баляк мав бути примусово відправленим як остарбайтер в німецький тил. Оскільки Баляк не бажав підкорятись планам окупантів, він згодом втік та зустрівся з отцем Миколаєм. Це відбулось уже через день по арешту¹⁵.

Як він уникнув відправки в Рейх – цього в протоколі немає. Єдине, що ще цікавило слідчого – де станом на 1946 р. перебував Баляк Павло Іванович. Зі слів отця Миколая, в травні 1944 р. П. Баляк був призваний в лави Червоної армії і з того часу з фронту в рідне село не повертався¹⁶. У архівно-кримінальній справі на отця Миколая Цегельського є долучена довідка з Копичинського районного військкомату за 7 грудня 1946 р. про те, що молодший сержант 203-го стрілецького полку РСЧА П. І. Баляк 1924 р. н. загинув 24 січня 1945 р. на території Польщі і був похований з військовими почестями¹⁷.

9 грудня 1946 р. слідчий уточнив лише інформацію в отця Миколая про його життя в селі Сорока до 1939 р. В цій допиті отець Цегельський лише підтвердив своє служіння на цій парафії та виконання своїх обов'язків місто-декана в Гримайлівському деканаті УГКЦ в 1935 – 1938 рр.¹⁸ Попередньо, 5 грудня слідчий допитав дружину отця Цегельського Осипу, яка заперечила

¹⁴ ГДА СБУ. ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. оп. 1. спр. 75154-фп. архівно-кримінальна справа отця Миколи Цегельського (1896-1951). арк. 25.

¹⁵ ГДА СБУ. ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. оп. 1. спр. 75154-фп. архівно-кримінальна справа отця Миколи Цегельського (1896-1951). арк. 25.

¹⁶ Там само.

¹⁷ ГДА СБУ. ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. оп. 1. спр. 75154-фп. архівно-кримінальна справа отця Миколи Цегельського (1896-1951). арк. 56.

¹⁸ ГДА СБУ. ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. оп. 1. спр. 75154-фп. архівно-кримінальна справа отця Миколи Цегельського (1896-1951). арк. 26.

службу отця Миколая на користь німців і підтвердила лише виконанням ним функції пароха в селі Сорока¹⁹. Наступного дня, 10 грудня 1946 р. отця Цегельського намагались змусити признатись у підтримці загонів УПА. Ймовірно, щоб не нашкодити родині, отець Миколай це заперечив²⁰.

Усі інші матеріали справи, які хронологічно датуються вереснем – початком грудня 1946 р. презентують собою сфальсифіковані свідчення свідків, допит дружини та ін. матеріали. На очних ставках з Гр. Леськівим та Л. Сисак, які відбулись 9 грудня 1946 р., отець Миколай заперечив будь-які обвинувачення своїх колишніх парафіян у співпраці з німцями і відправки подружжя Леськівих на примусові роботи в Німеччину. Так само отець Миколай вкотре заперечив свою співпрацю з бійцями УПА²¹.

За час перебування в Тернопільській тюрмі, отця Миколая неодноразово намагались завербувати співробітники МДБ та змусити перейти його на служіння до лав РПЦ. Опісля зустрічі отця Цегельського з дружиною він зрозумів, що його хочуть змусити працювати з радянською владою шляхом шантажу. Тим не менш, відкидаючи будь-які форми співпраці з окупантами, отець Миколай завжди відповідав: «Я хочу нести свій хрест до кінця» [3].

Перше судове засідання по справі отця М. Цегельського було проведене трибуналом військ МВС СРСР в Тернопільській області 28 грудня 1946 р. в м. Тернополі. В нім підсудний Цегельський, якого було доставлено під конвоем заявив, що з висновком обвинувачення по ст. 54 п. 1 «а» («зрада Батьківщині») та п. 11 («участь у контрреволюційній організації») від 23 грудня 1946 р. він був ознайомлений²². Підсудний заявив, що для розгляду справи потрібно, щоб

¹⁹ ГДА СБУ. ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. оп. 1. спр. 75154-фп. архівно-кримінальна справа отця Миколи Цегельського (1896-1951). арк. 39.

²⁰ ГДА СБУ. ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. оп. 1. спр. 75154-фп. архівно-кримінальна справа отця Миколи Цегельського (1896-1951). арк. 27-28.

²¹ ГДА СБУ. ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. оп. 1. спр. 75154-фп. архівно-кримінальна справа отця Миколи Цегельського (1896-1951). арк. 43 – 52.

²² ГДА СБУ. ф. 6. оп. 1. спр. 75154-фп. арк. 71.

суд викликав свідка Іван Миколайовича Баляка, який може підтвердити, що він (Цегельський) зміг сховати його та інших жителів села Сорока від примусової відправки німцями на відповідний вид робіт. Оскільки в зал суду не з'явилися свідки Гр. Леськів та Гр. Тимків, а прийшла лише Л. Сисак, суд постановив, що у нього (суду) не має змоги провести розгляд справи²³.

25 січня 1947 р. було проведене друге судове засідання у цій справі. Попри очікування отця Цегельського на те, що він зможе зменшити свій термін, все ж вирок був доволі суровим – за тими ж пунктами ст. 54 КК УРСР його було засуджено до 10 років таборів з конфіскацією майна та 5 років пониження у правах. Термін відбуття покарання о. Миколі Цегельському трибунал відраховував від 28 жовтня 1946 р.²⁴

Попри те, що його рідна парафія в Сороках в кількості 700 чоловік намагалася взяти свого пароха на поруки, радянська влада явно не рахувалася з почуттями уже забороненої церкви. Так само вона відхилила і касаційну скаргу Миколи Цегельського від 30 січня 1947 р. на свій вирок від 25 січня [8, с. 16]. В ній він просив переглянути справу, скасувати вирок у його справі, адже суд не врахував його показів та відхилив додаткові виклики свідків. Однак, в тодішніх тоталітарних реаліях схожа спроба пошуку справедливості була марною²⁵.

По завершенню слідства та суду, отець Миколай зміг нелегально отримати від своєї дружини епітрахіль, вино та сухарі для того, щоб приймати причастя від знедолених в радянських тюрмах українців. Зокрема, у період з лютого 1947-го по 10 серпня 1948 р. отець Цегельський відправив підпільних 480 літургій [8, с. 14].

²³ ГДА СБУ. ф. 6. оп. 1. спр. 75154-фп. арк. 71 зв.

²⁴ ГДА СБУ. ф. 6. оп. 1. спр. 75154-фп. арк. 81 – 81 зв.

²⁵ ГДА СБУ. ф. 6. оп. 1. спр. 75154-фп. арк. 86 – 86 зв.

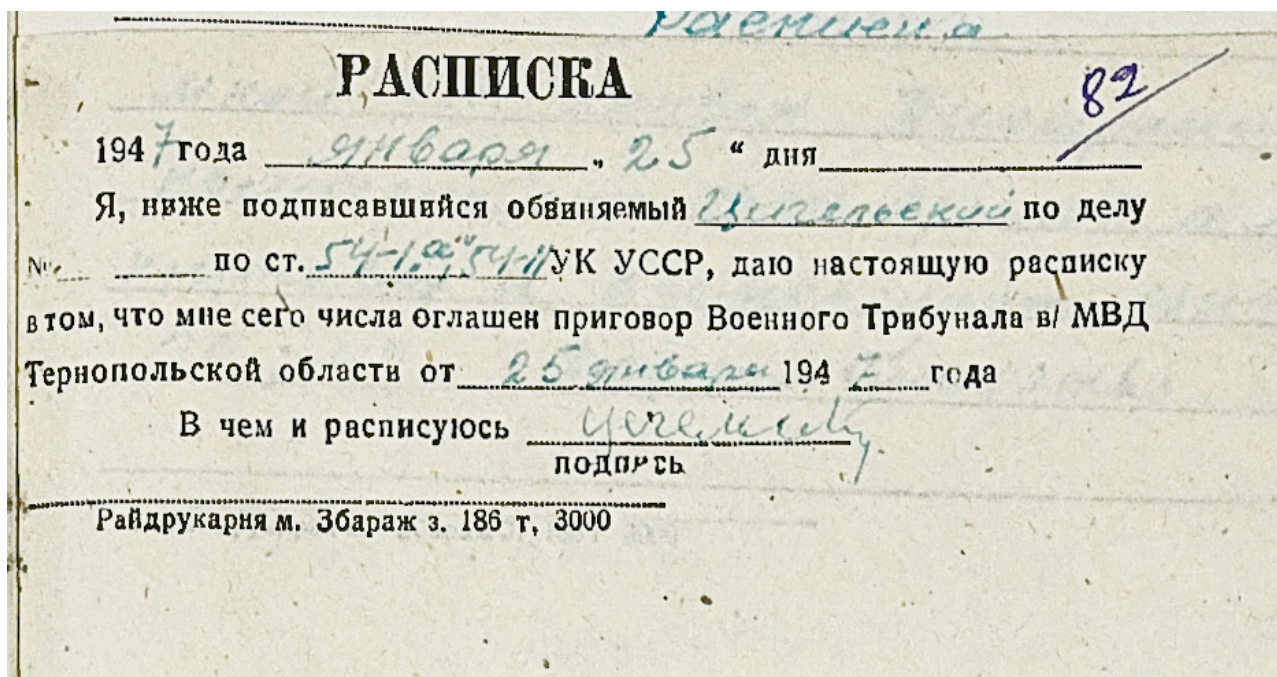

Рисунок 1. Розписка, яку підписав отець Миколай Цегельський про те, що йому було виголошено вирок військового трибуналу внутрішніх військ МВС в Тернопільській області, 25 січня 1947 р.

Своє заслання отець Миколай відбував з 1947 по 1951 рр. в особливим таборі № 3 в Мордовії, який розташовувався у селищі Явас поблизу ст. Потьма. Хоч і цензура не пропускала довгі листи, все ж в нього подекуди вдавалось передавати їх додому. В останнім з них отець Миколай щиро писав до родини про те, що: «Не журіться, я держусь міцно... Благословення Боже і Неустанна поміч Матері Божої хай ніколи Вас усіх не опускає. За те молюсь найбільше, за всіх пам'ятаю і згадую, особливо сорочан»²⁶. Здоров'я отця Миколая не витримало важкої долі заслання і він помер 29 травня 1951 р. там, де він відбував свою долю репресованого українського духівника²⁷.

Відновити справедливість відносно незаконного позбавлення волі отця Миколая Цегельського, що стало причиною його загибелі в Мордовії лише в

²⁶ ГДА СБУ. ф. 6. оп. 1. спр. 75154-фп. арк. 86 – 86 зв.

²⁷ ГДА СБУ. ф. 6. оп. 1. спр. 75154-фп. арк. 113.

1991 р. Саме 12 березня 1991 р. Тернопільська обласна прокуратура ініціювала повторний розгляд справи М. Цегельського²⁸.

За результатами перевірки, 7 липня 1991 р. згідно з висновком Тернопільської обласної прокуратури, усі обвинувачення стосовно Миколи Цегельського були спростовані рядом інших свідків, які станом на 1941 – 1946 рр. були жителями села Сорока. Свідки Гр. Тимків, Гр. Леськів та Л. Сисак не дожили до повторного слідства в 1991 р. На підставі ст. 1 Закону УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій» від 17 квітня 1991 р., отця Миколая було реабілітовано посмертно²⁹. Довідку про смерть отця Миколая його діти змогли отримати від Гусятинського районного РАЦС за сприяння Тернопільського обласного СБУ лише взимку 2001 р.³⁰

27 червня 2001 р. Папа Іван Павло II проголосив 28 слуг Божих блаженними за нескореність перед комуністами стосовно їх відмови до переходу в РПЦ. Серед тих 28 слуг Божих, які були визнані блаженними був і отець Миколай Цегельський [5]. Невдовзі після цієї події, 15 серпня 2001 р. його дочка Лідія звернулась до Тернопільського обласного СБУ з проханням передати їй особисті речі свого батька³¹. 29 серпня того ж року співробітники обласного СБУ передали усі наявні в справі особисті речі отця Цегельського, включно з особистими документами радянської доби, штампами і одним образком³².

Висновки. На основі здійсненого глибокого аналізу архівно-слідчої справи отця Миколая Цегельського (фонд № 6 ГДА СБУ, м. Київ) встановлено, що його життєвий шлях репрезентує типову, але водночас унікальну долю греко-католицького духовного провідника в умовах радянського тоталітаризму.

²⁸ ГДА СБУ. ф. 6. оп. 1. spr. 75154-фп. арк. 92 – 94.

²⁹ ГДА СБУ. ф. 6. оп. 1. spr. 75154-фп. арк. 132 – 134.

³⁰ ГДА СБУ. ф. 6. оп. 1. spr. 75154-фп. арк. 144.

³¹ ГДА СБУ. ф. 6. оп. 1. spr. 75154-фп. арк. 145.

³² ГДА СБУ. ф. 6. оп. 1. spr. 75154-фп. арк. 145 зв.

Це життєпис справжнього мученика за християнську віру, моральну правду та національну ідентичність українців.

Уперше в історичній науці комплексно реконструйовано ключові етапи біографії блаженного Миколая Цегельського, висвітлено його душпастирську, освітню та громадську діяльність, а також конкретизовано механізми репресивної політики радянської влади щодо духовенства УГКЦ. Запроваджено до наукового обігу маловідомі архівні матеріали, що істотно доповнюють розуміння локального виміру гонінь на Церкву.

Дослідження також розкриває духовну спадщину блаженного як важливу частину історичної пам'яті, яка продовжує формувати моральні орієнтири сучасного українського суспільства. Посмертна реабілітація в 1991 році та беатифікація у 2001 році стали символічними актами історичної справедливості. Сучасне вшанування отця Миколая – у формі каплиць, ікон, локального культу – свідчить про глибоку живучість його духовного послання.

Здобуті результати повністю відповідають меті дослідження та підтверджують його актуальність. Праця робить помітний внесок у розвиток історичної науки, зокрема в галузі церковної історії, студій радянських репресій, мучеництва та релігійної ідентичності. Вона є корисною як для дослідників, так і для викладачів, священнослужителів і всіх, хто цікавиться духовною історією України.

Водночас, певним обмеженням залишилася зосередженість переважно на кримінальній справі; у майбутньому доцільно доповнити результати аналізом пастирських текстів, спогадів сучасників і матеріалами з парафіяльних архівів. Це дозволить створити ще повніший духовно-біографічний портрет блаженного отця Миколая Цегельського.

Результати дослідження практично можуть бути використані у процесі написання регіональних та загальноукраїнських церковно-історичних синтезів; для формування тематичних експозицій у музеях, присвячених мученикам за

віру або репресіям духовенства та у підготовці навчальних та виховних програм для семінарій, катехитичних курсів, шкіл християнської етики тощо. У громадсько-культурних ініціативах, спрямованих на збереження історичної пам'яті про жертви радянських переслідувань.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення впливу постаті блаженного Цегельського на формування церковної пам'яті, локальної ідентичності, а також на міжконфесійний діалог у регіональному вимірі.

Список використаних джерел

1. Архиепископ Мирослав Марусин. На камені віри і Церкви основи. Львів: Артос, 2009. 152 с.
2. Бабинський А. Історія УГКЦ за 90 хвилин. Львів: «Свічадо», 2018. Вид. 2. 160 с.
3. 70 років тому відійшов до Господа мученик за віру та Українську державу священнослужитель Миколай Цегельський. Офіційний портал синоду УГКЦ, 25 травня 2021. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/70-rokiv-tomu-vidiyshov-do-gospoda-muchenyk-za-viru-ta-ukraynsku-derzhavu-svyashchennosluzhytel-mykolay-tsegelskyu-6059/>
4. ГДА СБУ. ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. оп. 1. спр. 75154-фп. архівно-кримінальна справа отця Миколи Цегельського (1896-1951). 147 арк.
5. Головин Б., Чубатий В. Цегельський Микола-Сава-Йосафат Теодорович. Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2008. Т. 3 : П Я. С. 568 —569.
6. Дашкевич Я. Лонгин Цегельський. До 150-річчя від дня народження (1875-1950). *Львівщина в 2025 році. Знаменні і пам'ятні дати*

краю: календар / упоряд.: І. Зінченко, М. Гема; ред. Д. Дигас; наук. ред. І. Сварник; ЛОУНБ. Львів, 2025. С. 78-86.

7. Жук А. Єпископська діяльність ієрарха Української греко-католицької церкви Михайла Сабриги (1986–2006 рр.). *Студентські історичні зошити*. Вип. 14, 2022. С. 44-48. URL: https://kvi.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/52/2022/10/2022_14_pdf.pdf

8. Жук А. Миколай Цегельський – блаженний просвітител ь Тернопільщини: реабілітована пам'ять про релігійно-громадського діяча. V *Міжнародна науково-практична конференція «Особистість в історії, літературі та методиці навчання»*. Івано-Франківськ, 2024. С. 14-18.

9. Жук А. Патріотично-повчальні мотиви в гоміліях єпископа Української греко-католицької Церкви Михайла Сабриги. *Освітні обрії*. № 2 (53), 2021. С. 14-17. <https://doi.org/10.15330/obrii.53.2.17-17>

10. Киричук О. Кардинал Сліпий. Харків: ХКФ «Глобус», 2018. 128 с.

11. Концур-Карабінович Н. Греко-католицька церква. Початки підпілля. *Монографія*. Івано-Франківськ: Нова зоря, 2011. 216 с.

12. Лехан Л. Українське духівництво – світоч національно-культурного розвитку (перша половина ХХ ст.). *Історія релігій в Україні: Науковий щорічник*. 2017. Вип. 27. Частина 2. С. 337-346.

13. Мельник І. Державник із священничого роду. *Збруч*, 30 серпня 2015. URL: <https://zbruc.eu/node/40865>

14. Померла дочка блаженного священномученика Миколи Цегельського. Тернопільсько-Зборівська архієпархія. Українська Греко-Католицька Церква. 22 квітня 2015. URL: <https://tze.org.ua/2015/04/pomerla-dochka-blazhenного-svyashhenному/> (дата звернення – 15.07.2025).

15. Родом зі Струсова. Розповіді про Цегельських. За ред. Л. Купчик. Львів–Бетлегем, 2002. 306 с.

16. Сергійчук В. Нескорена Церква. Київ: «Дніпро», 2001. 496 с.